

NON SIBI, SED OMNIBUS

Mokslingasis profesorius R. Plečkaičio paveldas

Marius P. Šaulauskas

Filosofijos istorijos ir logikos katedra
Filosofijos fakultetas
Vilniaus universitetas
El. paštas: Marius.Saulauskas@fsf.vu.lt

Mindaugas Kubilius

Filosofijos istorijos ir logikos katedra
Filosofijos fakultetas
Vilniaus universitetas
El. paštas: Mindaugas.Kubilius@fsf.vu.lt

Straipsnyje aptariamas profesorius Romano Plečkaičio, iškiliausio Lietuvos filosofijos raidos tyrėjo, mokslinis palikimas. Lietuvoje ir pirmiausia Vilniaus universitete dėstytas bei plėtotas filosofines doktrinas ir pažiūras jis tyrė visuotiniame šimtmečiais besiplėtojančios filosofijos ir iš jos kylančios mokslo žinijos kontekste. Esminė prof. Plečkaičio metodologinė nuostata, teigianti Apšvietos mokslo idealų primatą, išliko nepakitusi per visą jo akademinės veiklos laikotarpį. Mokslo ir jo progresyvios raidos principų bei mokslingumo standartų esminė nepriklausomybė nuo ideologinių, religinių bei kitokių paramokslinių istorinių aplinkybių – šis motyvas buvo visų svarbiausių Plečkaičio veikalų – nuo visuotinės filosofijos istorijos tyrinėjimų iki tolerancijos teorijos – šerdis. Todėl ir Lietuvos filosofijos mokslo raidą nuo pat jos atsiradimo XVI a. pradžioje iki XXI a. pradžios jis nuosekliai suvokė kaip sudedamąją pasaulinės mokslo žinijos sklaidos dalį.

Pagrindiniai žodžiai: *Plečkaitis, Lietuvos filosofijos istorija, Vilniaus universitetas.*

Pradžia: *Contra scolasticismo marxisto*

Profesorius Romanas Plečkaitis akademinę veiklą pradeda tuomet, kai bet kokia laisvos minies sklaida okupuotoje Lietuvoje buvo negailestingai užgniauziama. 1963 metais jis apgynė filosofijos daktaro disertaciją „Scholastinė logika ir jos žlugimas Lietuvoje“. Stebėtina, tačiau būtent katalikiškoji viduramžių scholastika tamsybių siausmo metu atvėrė jaunam tyrėjui Vilniaus universiteto vartus. Filosofija Lietuvoje sugrįžo ten, kur ji ir sužydėjo. O Plečkaitis pradėjo ilgametį tyrinėjimų ir dėstytojavimo darbą senojoje Alma Mater – prie filosofavimo

Lietuvoje šaltinių. Čia jo darbas ilgainiui užderėjo ne tik gausiais tyrinėjimų vaisiais, bet ir svarių pedagoginiu palikimu.

Šio įvykio svarbą tik paryškina ta istorinė aplinka, kurioje ir sužibo šis Lietuvos filosofijos šviesulys. Romanas gimė 1933 metų rugpjūčio 11 dieną Suvalkų krašte, Kalvarijoje. Antrąjį pasaulinį karą jis patiria dar būdamas vaikas: netenka motinos, o ir pats atsiduria mirties akivaizdoje. „Gabus jaunuolis, baigęs Kalvarijos gimnaziją, dėl lėšų stygiaus negalėjo siekti aukštojo išsilavinimo, todėl įsidarbino vietiniame laikraštyje korektoriumi. Po vienerių metų Romanas Plečkaitis įstojo į tuometinį Vilniaus peda-

goginį institutą, kuriame studijavo logiką ir psichologiją“ (*Pro memoria* 2009: 7).

Romano Plečkaičio filosofinė branda vyko pačiomis nepalankiausiomis sąlygomis. Profesorius liudija: „Sovietinė okupacija sunaikino universitetą Kaune, o kartu su juo ir sukurtą filosofijos tradiciją. Lietuvoje marksizmas išvirtino iš pradžių stalinistiniu pavidalu – tokiu nuosmukiu ir sąstingiu, kad žemiau smukti ir nebuvo įmanoma“ (Plečkaitis 2000: 14). Būtent šioje žemumoje ir atsidūrė studentas Plečkaitis: „Studentai turėjo klausyti sovietų kompartijos istorijos, kapitalizmo ir socializmo, politinės ekonomijos, vėliau ateizmo ir komunizmo teorijos kursų. Visi šie „šventieji mokslai“ atimdavo didelę dalį studijų laiko“ (*ibid.*).

Filosofija buvo naikinama kaip pasirinkimo mąstyti laisvai galimybė: „Filosofai ir dėstydami, ir kurdami tikrosios laisvės neturėjo, buvo varžomi marksistinės filosofijos doktrinų, Maskvos programų bei instrukcijų. Sovietinis marksizmas – marksistinė scholastika. Italų kompartijos teoretikai jį pavadino *scolasticismo marxisto*. Jis orientavosi ne į jaunojo Markso filosofinę antropologiją (ją laikė ir Markso klaidžiojimais), bet į Lenino dogmatiką bei Markso pranašystes“ (*ibid.*). Vis dėlto laisva ir protinga būtybė negali – aišku, jei vis dar kvėpuoja savimi, o ne „didžiojo brolio tiesa“, – nepasipriešinti.

Lietuvoje šimtmečius laisvų žmonių plėtota filosofinio mąstymo tradicija, anot Profesoriaus, neišvengiamai priešinosi ideologiniam gaivalui: „Dogmų pobūdžio sovietinis marksizmas Lietuvoje negalėjo būti populiarus. Negana to, juo bodėtasi, jo kratytasi. Sudievinus ateitį, ši filoso-

fija formavo skeptišką požiūrį į dabartį“ (*ibid.*). Studentas ir jaunas tyrėjas Romanas Plečkaitis irgi tapo laisvės kariu filosofijos mokslo fronte: „Jaunajam mokslininkui tuometinėje slogioje, ideologizuotoje aplinkoje buvo ne itin palankios sąlygos moksliniams tyrimams. Narplioti kultūrinio ir dvasinio gyvenimo audinį jam padėjo jo disertacijos vadovas Europos masto mokslininkas, filosofas, Vosylius Sezemanas. Jis paskatino Romaną Plečkaitį domėtis Lietuvos filosofijos istorijos raida. Lietuvos filosofijos istorija tuo metu buvo *terra incognita*“ (*Pro memoria* 2009: 7). Užkastų filosofinės minties turtą žemė šaukėsi drąsaus ūkininko iš Suvalkijos lygumų kruopštaus darbo.

Istorinės terpės tamsa turėjo netiesioginę įtaką Plečkaičio mokslinės tematikos pasirinkimui¹. O apsisprendimas buvo šis: scholastinė logika Lietuvoje prieš *scolasticismo marxisto*! Protingas būvis prieš beprotystę. Tapati tikrovės suvoktis prieš netikrovišką pramaną. Pagaliau, laisvė prieš prievartą. Taip Romanas Plečkaitis jau pačioje savo veiklos pradžioje tvirtino mokslo ir mokslingumo standartų viršenybę ir nepriklausomybę nuo ideologinių ir kitokių paramokslinių istorinių aplinkybių.

Tąsa: Scholastinė logika ir jos žlugimas Lietuvoje

Filosofavimo pradžia Lietuvoje sutampa su visaverčiu Lietuvos stojimu į Vakarų kultūros vagą. Profesorius ištyrinėjo, kad vienuoliai dominikonai 1507 metais įsteigia

¹ „Marksistinės scholastikos padaryta žala Lietuvai didžiulė: temdė protus, orientavo į mistinius tikslus, buvo uždaros visuomenės gynėjų įrankis“ (Plečkaitis 2000: 14).

Vilniuje partikuliarinę mokyklą (*schola particularis*), kurioje buvo profesionaliai dėstoma filosofija (Plečkaitis 2007: 11). Šioje mokykloje dėstytu paskaitų kursų Profesoriumi nepavyko rasti, tačiau jis neabejoja, kad tai buvo šv. Tomo Akviniečio doktrina (Plečkaitis 2007: 12). „Dominikonai filosofiją Vilniuje įtvirtino scholastikos rudens pavidalu, tad turėjome vėlyvąją viduramžių filosofiją, ji tęsėsi ir XVI a. iki vadinamosios antrosios scholastikos susiformavimo. Susikūrė tai, ko lietuviškojo pasaulio minties sferoje bei Lietuvos visuomenės gyvenime nebuvo – filosofinė edukacija Vilniuje“ (Plečkaitis 2007a).

Taigi tai, ko „Lietuvos visuomenės gyvenime nebuvo“, susikūrė Vilniuje XVI amžiaus pradžioje – profesionalusis filosofinis ugdymas. O kartą užgimęs, filosofinis gyvenimas nesunaikinamas, nes atveria sieloje nenumaldomą nenykstamos būties ir tiesos ilgesio žaizdą. Tad filosofinio ugdymo tradicija Vilniuje ir Lietuvoje nenutrūkstama gija skleidžiasi iki mūsų laikų – netgi filosofiją puoselėjančių akademinų institucijų sunaikinimas pačios filosofijos kaip jau įgyto mąstymo būdo išnaikinti nebegali.

Todėl ir Vosylius Sezemanas nesiliovė mąstyti ir kurti, kai buvo sunaikintas Vilniaus universiteto Filosofijos fakultetas. Sezemano kurstoma ir ideologinės prievartos nepaisydama suvešėjo ir tuomet jauno tyrėjo Plečkaičio filosofinė aistra. Būtent 1963-aisiais, Sezemano mirties metais, Plečkaitis apgynė filosofijos daktaro disertaciją „Scholastinė logika ir jos žlugimas Lietuvoje“. Pačioje disertacijos pradžioje Romanas teigia istorinę filosofinės Lietuvos tapatybę: „Mūsų nuomone,

ši disertacija svarbi sukurti veikalui, apimančiam filosofinės ir loginės minties vystymosi Lietuvoje istoriją“ (Plečkaitis 1962: I). Iškalbingai skamba ir šio darbo pamatinė intencija: „Tegu šis darbas būna kalbamojo laikotarpio loginės minties mūsų krašte nušvietimo įžanga. Laikykite jį santykinė tiesa. *Tantum possumus, quantum scimus*“ (*ibid.*). Akivaizdu, kad Plečkaičio „kalbamasis laikotarpis“ yra ne tik scholastikos logikos praeitis, bet ir paties tyrėjo nūdienu, kurioje jis drąsiai ir mokslingai nušviečia ideologijos apgaubtas tamsumas.

Filosofinės tapatybės Lietuvoje teigimas yra pamatinis šios disertacijos rūpestis: „Pirmas klausimas čia išskyla toks: ar galima kalbėti apie Lietuvos scholastiką, ar tik apie scholastiką Lietuvoje? Jei kalbėtume apie Lietuvos scholastiką, tai turėtume pripažinti, kad yra tam tikri bruožai, kuriais Lietuvos scholastika skiriasi nuo scholastikos apskritai, kurie leidžia apie Lietuvos scholastiką kalbėti kaip apie specifinį dalyką“ (*ibid.*: 33). Profesorius paneigia, kad toks specifinis metodo bruožas apskritai egzistuoja, nes „nagrinėjamos vienos ir tos pačios problemos, taikomas tas pats metodas“ (*ibid.*). Iš esmės savo disertacijoje po neišsiskiriančios lietuviškosios scholastikos tyrimų skraiste Plečkaitis pristato lotyniškosios Europos scholastinę logiką ir jai būdingą problematiką.

Profesorius buvo pirmasis, kuris pradėjo nuodugniai tirti Vilniaus universitete ir kitose Lietuvos ugdymo įstaigose dėstytus kursus. „Spausdintų šios srities veikalų pasirodė nedaug, pagrindinė medžiaga yra studentų užrašyti filosofiniai kursai, dėstyti to meto mokymo įstaigose“ (*ibid.*: 6).

Tad itin kruopštus darbas buvo ištirti visą Mokslų akademijos ir Vilniaus universiteto rankraštynuose saugomą XVII, XVIII ir XIX amžių medžiagą. Iš disertacijoje pateikto kursų, kurių pirmasis yra 1606 metais Vilniaus universitete dėstyto logikos kurso aprašas „Logica, manuscripta“, sąrašo galime suvokti nuveikto darbo mastą (*ibid.*: 10). Profesorius taip pat sukūrė metodą šių rankraštinių filosofijos kursų metrikai nustatyti (Plečkaitis 2004: 25).

Jau savo disertacijos pradžioje Profesorius pristato scholastinės logikos mokslo plėtros istoriją Lietuvoje ir filosofijos studijų Vilniaus universitete pobūdį. Disertacijos skyriuje „Logikos mokslo atsiradimas Lietuvoje“ jis iš esmės aptaria jėzuitinio ugdymo principus (Plečkaitis 1962: 32). Aišku, ideologiškai privalomų vertinimų, jau tuo metu tebusių beprasmiška kartoje, jėzuitų atžvilgiu čia neišvengta. Tačiau neabejotinas jo nuopelnas yra sovietinės ideologijos neigto filosofinio ugdymo būdo Vilniaus universitete ir kitose jėzuitų kolegijose išsamus pristatymas.

Kitas šios disertacijos nuopelnas buvo visai Vakarų lotyniškai kultūrai anuomet būdingo scholastinio metodo, scholastinės dialektikos ir scholastinės logikos pristatymas. Profesorius šį darbą atliko itin kruopščiai ir išsamiai, pagrįsdamas scholastinio metodo logikoje išliekamąją vertę laikams, kurie tą vertę neigė: „Norisi atkreipti dėmesį dar į vieną sąvoką, kuri šiuolaikinės formaliosios logikos sistemose vaidina itin reikšmingą vaidmenį, būtent į neprieštaravimo sąvoką. Pasirodo, kad neprieštaravimo sąvokos reikalavimas raudona gija eina per visą scholastinę dialektiką, pirmoji ginčų, disputų, įrodymų

sąlyga, teigia scholastai, yra ta, kad jokioje premisoje negali būti loginių prieštaravimų“ (*ibid.*: 123).

Lygia greta šis darbas Profesoriumi atvėrė mokslo laisvės nišą kelti pamatinės filosofijos problemas: „Atmetus visus tuščius, formalius scholastų ginčus smulkiais klausimais, pasirodo, kad ginčas dėl universalijų – tai ginčas dėl labai svarbios problemos, dėl mąstymo santykio su būtimi, kas kieno atžvilgiu yra pirminis: ar bendrosios sąvokos (universalijos) pirminės daiktų atžvilgiu ar daiktai yra pirminiai daiktų atžvilgiu“ (*ibid.*: 158).

Disertacijos skyrius „Universalijų problema. Nominalizmas ir realizmas. Žymesnieji scholastinės logikos atstovai Lietuvoje“ (*ibid.*: 157–195) Plečkaitis išskleidžia šio pamatinio filosofinio klausimo apie bendrybių tikroviškumą tyrimo ir per šimtmečius ištįsusio disputo istoriją. Šiame kontekste jis turėjo progą pristatyti žymiausių filosofų nuo pat Sokrato laikų pažiūras, cituoti klasikinius veikalus, ypač didžiojo ideologijos priešo Tomo Akviniečio „Summa theologica“. Neabejotinai Profesoriumi buvo esminga parodyti, kad Lietuvos akademinė bendruomenė visavertiškai įsitraukė į anuomet lotyniškoje erdveje visuotinai svarbų mąstymo santykio su būtimi tyrimą. Profesorius kartu su žymiu lenkų tyrėju Władysławu Tatarkiewicziumi daro išvadą, kad Vilnius kalbamuoju periodu buvo įtakingas logikos studijų centras Lietuvos ir Lenkijos valstybėje (*ibid.*: 16–33).

Anuo metu vienas žymiausių Lietuvos mokslo atstovų buvo Martynas Smigleckis. Plečkaitis savo disertacijoje ne tik aptaria šio mokslininko tomistinę poziciją bendrybių tikroviškumo atžvilgiu, bet ir išsamiai

pristato jo veikalą „Logica“ (*ibid.*: 165), mini jo paplitimą Europoje XVII amžiuje bei Smigleckio sentencijų svarbą Vilniaus universitete (*ibid.*: 176). Profesorius pabrėžia Smigleckio pažiūrų savitumą, sykiu išryškindamas ir lietuviškojo diskurso vertę: „Palyginus Tomo Akviniečio ir M. Smigleckio pažiūras į universalijas, išryškėja tam tikras skirtumas. Jei bažnyčios kunigaikštis pripažino trejopą universalijų egzistavimą, tai jo pasekėjai pripažįsta dvejopą jų egzistavimą – daiktuose ir mąstyme“ (*ibid.*: 173–174).

Greta Lietuvoje vyraujančių tomistinių „realistų“ Plečkaitis taip pat rikiuoja ir aptaria lietuviškųjų „nominalistų“ – Jono Kimbaro (*ibid.*: 177), Jurgio Stanislovskio (*ibid.*: 181), Zigmanto Kriugerio (*ibid.*: 182), Kazimiero Viežbickio (*ibid.*: 190) pažiūras. O darbo išvadose Plečkaitis teigia: „Beveik du šimtmečius viešpatavusią mūsų krašte scholastinę logiką negalima neigti metafiziškai ir ją laikyti vien regresu logikoje. Stambus atvirai religinis kevalas gaubė ir „racionalų grūdą“. Scholastų pasiekimai vystant logiką kaip mąstymo techniką, nors jie dažnai ir nebuvo savarankiški, turi išliekamąją vertę. <...> Žinoma, šią išliekamąją vertę reikia suprasti tik istoriniu požiūriu. Šiuolaikinė teorinė logika pasiekė neprilygstamą išsivystymo laipsnį. Tačiau, pasekus šiuolaikinės teorijos logikos istorinę raidą, išaiškėja, kad kai kurios jos idėjos siekia viduramžius, jos pasireiškė ir mūsų krašte, ką reikia nurodyti, dėstant logikos kursą Tarybų Lietuvos aukštojoje mokykloje“ (*ibid.*: 260).

Iš esmės šiuo savo pirmuoju reikšmingu darbu Plečkaitis teigia filosofinio mąstymo tęstinumą Lietuvoje, o ir patį save kaip

šios tradicijos tęsėją. Netrukus aptariamoms disertacijos pagrindu aukštųjų mokyklų studentams Profesorius parašo „Logikos įvada“ (Plečkaitis 1968), kuris, kelis kartus papildytas ir perleistas (Plečkaitis 1978, 2004, 2006), tapo nuoseklaus samprotavimo meno *vademecum*’u iki mūsų laikų. Pamatines logikos sampratas į Lietuvos visuomenės intelektualiosios kultūros audinį Profesorius skiepijo tiek gausių mokslinių pranešimų bei straipsnių, tiek klasikinių ir LDK laikų mąstytojų aprašų lietuviškosiose enciklopedijose formomis².

Filosofinės logikos tradicijos atgaivavimo bei tęsimo darbą Profesorius tęsė ir kryptingu į lietuvių kalbą verstinų tekstų parinkimu. Pirmiausia minėtini Petro Ispano „Summulae logicales“ (Petras Ispanas 2002) bei Francis Bacono „Naujasis organonas“ (Baconas 2004). Abu veikalai davė reikšmingą postūmį logikos ir filosofijos studijoms Lietuvoje. Pirmasis padarė didžiausią įtaką vėlyvosios scholastinės minties plėtrai (Plečkaitis 2004: 33, 264), o antrasis lėmė scholastinės minties nuosmukį (Plečkaitis 2004: 572). Lygia greta R. Plečkaitis rūpinosi ir Vilniaus universitete dirbusių naujųjų amžių logikos atstovų tekstų vertimais. Jis išvertė psichologijos argumentais pažinimo teoriją tvirtinusio Kazimiero Narbuto veikalą „Logika, arba Mąstymo ir daiktų apgalvojimo mokslas“ (Narbutas 1989) bei Vilniaus epistemologijos mokyklos atstovo Angelo Daugirdo „Traktatą apie logiką,

² Profesorius Romanas Plečkaitis bendradarbiavo su anuomet „Lietuviškosios tarybinės enciklopedijos“ ir „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos“, o vėliau po Nepriklausomybės atgavimo – „Visuotinės lietuvių enciklopedijos“ leidėjais.

metafiziką ir moralės filosofiją“ (Daugirdas 2006), kuriame autorius tikrovės pažinimą remia epistemologinio realizmo nuostatomis (Plečkaitis 2004: 19). Šiame kontekste minėtinas ir matematinės bei mokslo filosofijos Lietuvoje pradininko Jano Sniadeckio raštu vertimas į lietuvių kalbą (Sniadeckis 2007). Savo matematiškai tiksliu ir metodiškai pagrįstu samprotavimo stiliumi Sniadeckis buvo ypač artimas pačiam Plečkaičiui, kuris ir pats nenuilstamai tvirtino filosofijos metodo mokslingumą.

Scholastinės logikos Lietuvoje tyrimus Profesorius pratęsė vadovaudamas savo mokinių daktaro disertacijoms. Daliaus Jonkaus darbas „Būties problema Martyno Smigleckio logikoje“ ir Vyčio Valatkos „Scholastinė logika Lietuvoje XVI a. antrojoje pusėje“ įrodė tuo metu Lietuvoje plėtojamos loginės bei metafizinės minties europinį lygį (Plečkaitis 2004: 24).

Tiek savo paties tyrimų, tiek vertimų, tiek vadovavimo tyrimams palikimu Plečkaitis nuosekliai teigė sveiko proto ir jo raiškos tradiciją Lietuvoje. Atrodytų, per visą Profesoriaus mokslinę veiklą raudona gija nutįsta neprieštaringumo sampratos reikšmė, kuri išduoda nepajudinamai tvirtą Profesoriaus meilę „tam, kas yra“ ir atgrasą „tam, ko nėra“ – tiek ideologiniam melui, tiek ir teisingo tikrovės teigimo kriterijaus neįvykdančiai nuomonei. Tai, kas išlieka, ir yra tas pagrindas, ant kurio Plečkaitis rentė savo gyvenimo ir darbo monumentą ne tik logikos srityje. Raudona gija Profesoriaus darbuose skleidžiasi ir visuotinių mokslingumo standartų bei mokslo progresyvios raidos principų teigimas, o kartu ir jų gražinimas į filosofijos Lietuvoje diskursą.

Plėtotė: Lietuvos filosofijos ir filosofijos Lietuvoje istorija

„Beveik du šimtmečius gyvavusią mūsų krašte scholastinę filosofiją negalime laikyti tik regresu. Scholastų pasiekimai vystant loginį skaičiavimą, nors jie dažnai ir nebuvo savarankiški, turi išliekamąją vertę. Tai teiginių logikos, logikos sekos teorijos ir modalinės logikos pagrindai, loginių klasių teorijos, semiotikos ir loginės semantikos užuomazgos. Žinoma, šią išliekamąją vertę reikia suprasti tik istoriniu požiūriu pasekus šiuolaikinės teorijos logikos istorinę raidą, išaiškėja, kad kai kurios jos idėjos siekia viduramžius, jos buvo reiškiamos ir Lietuvos mokyklose“ (Plečkaitis 1968a: 423). Šia išvada Plečkaitis vainikuoja disertaciją habilituotam daktaro laipsniui įgyti „Filosofija Lietuvos mokyklose XVI–XVIII a.“ Į akis krinta ir struktūros, ir turinio panašumas su jau aptartos Plečkaičio daktaro disertacijos. Čia taip pat neigiamas ideologijos peršamas „regresas“ ir teigiama scholastikos „išliekamoji vertė“ (Plečkaitis 1962: 260). Nesunku nuspėti, kad ir ši disertacija, ir iš jos kiek vėliau išsirutuliojusi valstybinį pripažinimą pelniusi monografija „Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje“ yra to paties projekto – atkurti ir pratęsti mokslingąsias filosofinio mąstymo tradicijas Lietuvoje.

Pačioje šios monografijos pradžioje Profesorius teigia savo asmeninio projekto misiją: „Stengiausi nieko nepagražinti, nedaryti tendencingų sprendimų, bet juos atrasti pačiame istoriniame vystymesi. Tikiuosi, kad šia knyga galės pasinaudoti įvairių sričių mokslo istorikai, ji reikšminga pedagogikos istorijai Lietuvoje, taip pat ir

senojo Vilniaus universiteto ir kitų mokyklų praeičiai pažinti“ (Plečkaitis 1975: 3).

„Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje“ yra išsamai anuomet Lietuvoje gyvusios scholastinės filosofijos bei jos kaitos naujųjų amžių kontekste analizė. Šiame darbe Profesorius taip pat aptaria ir pagrindines vėlyvosios scholastikos logikos, metafizikos, natūralios filosofijos teorijas. Kartu pristatomi ir didieji viduramžių bei antrosios scholastikos mąstytojai: Albertas Didysis, Tomas Akvinietis, Dunsas Škotas, Francisco Suarezas, Tommaso de Vio Caetanus, Gabrielis Vasquezas, Dominicus de Soto ir kiti. O klasikinės scholastinės minties raidos kontekste aptariami ir Lietuvos akademijoje sukurti čia dirbusių žmonių veikalai, jų skaityti kursai.

Antroje knygos dalyje Profesorius pateikia „Scholastinės filosofijos Lietuvoje terminų žodyną“ (*ibid.*: 313–392), kurio apimtis – net aštuonios dešimtys puslapių. Čia parodoma, kad scholastinės filosofijos sąvokos, vartotos ir Lietuvoje, turėjo pirmiausia visuotinį pobūdį. Taip prasiveržia anuometinių cenzorių nenumanyta Profesoriaus projekto intencija – atskleisti filosofinės tradicijos būtį ir jos tęstinumą Lietuvoje. Kokio tikslo vedamas Profesorius ėmėsi apibrėžti gimtąją kalbą viduramžių sąvokas? Akademijoje toks darbas tereiškia viena – pasirengimą tolesniems tyrimams ir vertimams. Marksistinės-lenininės ideologijos siausmo kontekste Profesorius deda prielaidas tomistinės filosofijos studijų plėtrai Lietuvoje ir tokiu būdu pratęsia tarpukario konservatyviųjų tomistų, pavyzdžiui, Stasio Šalkauskio, kun. Prano Kuraičio, darbą. Pats Profesorius nebuvo tomistas. Jis puoselėjo Lietuvos *philoso-*

phia perennis tradiciją, kuri skleidėsi Tomo Akviniečio tyrimu³.

Paskutiniai veikalai „Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje“ skyreliai skirti XVI–XVIII a. Lietuvos akademinei bendruomenei plačiąja prasme pagerbti. Profesorius pateikia ne tik „Lietuvos mokyklų profesorių sąrašą“ (*ibid.*: 393–403), bet ir gyvenimo ir nuveiktų darbų aprašymus, o skyriuje „Lietuvos mokyklų filosofijos profesorių XVI–XVIII amžių biografiniai ir bibliografiniai duomenys“ (*ibid.*: 404–490) detalai pristato Lietuvos akademinės bendruomenės narius ir jų darbus. Ši praeities kartų liudijimą Profesorius tvirtina Vilniaus universiteto profesorių darbų ištraukų vertimais ir savo darbe „Filosofija Vilniaus universitete XVI–XIX amžiais“, kuriame „[p]irmą kartą lietuvių kalba skelbiami profesorių raštų ir paskaitų vertimai“ (Plečkaitis 1979: 8).

Čia verta paminėti Plečkaičio profesorių Vytauto Didžiojo universitete nuo 1991 iki 2002 metų. Akivaizdu, kad jo puoselėjamas filosofijos tapatybės Lietuvoje atkūrimo projektas apėmė ir šią mokslo ir ugdymo įstaigą, atsikūrusią atgavus Nepriklausomybę. Juk joje tarpukariu koncentravosi Lietuvos filosofavimo tradicija. Tad atkurti Lietuvos (dabar – Vytauto Didžiojo) universiteto filosofavimo tradiciją buvo natūrali Profesoriaus misijos dalis: „Filosofai ano meto universitete ir šiandien

³ Paskutinis Profesoriaus vertimo darbas įrodo jo rūpestį tomistinės minties grynumu lietuviško filosofavimo plotmėje. Nepatenkintas Tomo Akviniečio tekstų, ypač sąvokų, vertimų į lietuvių kalbą kokybe ir nepakankamu mokslingumu, Profesorius pats imasi darbo ir aktualiai šiame vertime įkūnija prieš keturiasdešimt metų jo paties atliktų tyrimų rezultatus (Tomas Akvinietis 2009).

vienodai visiems artimi, kaip atradę realią reikšmę turinčias problemas arba jau atrastas problemas įveda į lietuviškąjį gyvenimą“ (Plečkaitis 2002a: 179). Iš jam būdingos filosofijos istoriko perspektyvos Plečkaitis griežtai brėžia europinio lygio filosofavimo šiame universitete kartele: „Šalkauskio ir Maceinos teorizavimai kultūros filosofijos srityje yra aukšto europinio lygio. Maceina juos įvardijo kultūriniu teizmu: dieviškoji kultūra nėra užbaigta, ją užbaigia žmogus“ (*ibid.*: 176); „Juozas Girnius – lietuvių filosofijos klasikas. Lietuviškoje dirvoje pradėjęs egzistencinės filosofijos tyrimus, dirbo europiniu lygiu. Jo kūriniai tautos ir tautinės ištikimybės tema – tai mūsų išėivijos būties ir jos likimo įprasminimas“ (*ibid.*: 179).

Taip Profesorius ne tik atkuria tomistinės minties nenutrūkstamumą, bet ir skatina tęsti tarpukariu besiplėtojusią neotomistinės ir Vladimiro Solovjovo minties adeptų Lietuvoje diskusiją. Pastarieji, žinia, sudarė nemažą Lietuvos universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto profesūros dalį⁴. Arvydo Šliogerio disertacijos įvadas išduoda šias Profesoriaus – jo darbo vadovo, kuris, anot paties Šliogerio liudijimo, vienintelis nepabūgo vadovauti ideologiškai nepatogios problematikos disertacijai, – intencijas: „Tik išsiaiškinus visuotinės vienybės ontologijos specifika, galima nustatyti ribą tarp solovjovinės ir neotomistinės pasaulio

sampratos žymiausių Lietuvos neoscholastų (St. Šalkauskio, A. Jakšto) pasaulėžiūrų evoliucijoje ir tiksliau nustatyti Vl. Solovjovo filosofinių idėjų poveikio Lietuvos idealistinei minčiai rėmus bei specifika. <...> Jeigu šis darbas paskatins Lietuvos filosofus giliau išstudijuoti V. Solovjovo filosofinių idėjų bei jo įtakos Lietuvos neoscholastams specifika, autorius laikys savo tikslą pasiektu“ (Šliogeris 1973: 15).

Taip beveik du šimtmečius Lietuvoje gyvavusią scholastinę filosofiją Plečkaitis tyrė kaip filosofijos mokslo raidos europiniame kontekste apraišką. Scholastinę filosofiją jis vertino atsirėmęs į filosofijos mokslo pažangos bei naujai sukurtos mokslinės žinijos perspektyvą. Būtent progresyviąją mokslą raidą įtvirtinusios filosofinės doktrinos bei pažiūros buvo svarbiausias, jei ne vienintelis, Plečkaičio kaip filosofijos mokslo istoriko domėjimosi ir ilgamečio tyrimo objektas.

Sintezė: mokslas ir vertybės

Plečkaičio vertybinis apsisprendimas, tapęs jo įstabių mokslinių darbų pamatu, kvietė jį nenuilstamai plėtoti tiek paties, tiek jo mokinių sukurtą akademinį įdirbį. 2004 metais Profesorius publikuoja „Lietuvos filosofijos istorijos“ pirmąjį tomą, karūnuojantį jo viso gyvenimo filosofijos LDK laikotarpiu tyrinėjimus. Ši veikala jį pradeda taip: „Kiekviena karta turi savo per šimtmečius susiklosčiusią kultūrą, kuri bendriausia prasme yra vertybių kūrimas bei jų vartojimas. Viena kultūros teorinio mąstymo išraiškų yra filosofija. Lietuvos filosofijos istorija – tai Lietuvos kultūros istorinėje raidoje sukurtosios filosofijos pažiūros“ (Plečkaitis 2004: 13).

⁴ L. Bistras „Gėrio pateisinimas arba V. Solovjovo moralės filosofija“ (Fribūras, 1921), Vincas Mykolaitis „Vladimiro Solovjovo estetika“ (Fribūras, 1922), Mečislovas Reinyš „V. Solovjovo – moralės pagrindų teorija“ (Liuvenas, 1912), Stasys Šalkauskis „Pasaulio siela Vladimiro Solovjovo filosofijoje“ (Fribūras, 1920), Izidorius Tamošaitis, filosofijos daktaro disertacija apie V. Solovjovo kriteriologiją (Fribūras, 1920) (*ibid.*, 160–161).

Taigi ir filosofijos istoriko uždavinys – atrakinti filosofinės minties kraitį tautai, kuri tamsybių siausmo, o vėliau ir laisvės polėkio sąlygomis ieškojo savosios ir ant europinių vertybių pastatytos tapatybės. Negana to, atskleista filosofijos mintis Lietuvoje, sykiu atskleidžianti ir tautos, ir asmens kilnumo paradigmą: „Filosofija Lietuvos visuomenės gyvenime žadino prakilnumo dvasią ir, atsakydama į egzistencinės žmogiškosios būties prasmės problemas, gyvenimui suteikdavo monumentalumą“ (*ibid.*: 14).

„Prakilnumas“ ir „monumentumas“ – dvi esmiškai svarbios Profesoriaus saviraiškos sąvokos, kurios neabejotinai išreiškė jo gyvenimo pasirinkimą: „Visais laikais filosofija žadina prakilnumo dvasią ir gyvenimui suteikia monumentalumo. Tokia jos paskirtis lieka ir šiandien“ (Plečkaitis 2000: 14). Šiam pasirinkimui jis liko ištikimas visą savo gyvenimą, kurio brandžioji pusė sutapo su Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto atgimimu ir jubiliejumi⁵. Šie dvasiniai R. Plečkaičio gyvenimo ir darbo pamatai kyla iš Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto istorijos ir pačios filosofijos prigimties. Savo asmeninę misiją jis akivaizdžiai sutapdino su Filosofijos fakulteto atgimimu XX–XXI amžių sandūroje ir jo nepakeičiama Lietuvos visuomenei misija, kurią suvokė kaip iš europinės mąstymo tradicijos kylančios vertybinės tapatybės kūrimą ir nuolatinį kritinį jos gryninimą: „Formuodama vertybių sistemą ir kritiniu žvilgsniu vertindama esamas vertybes, filosofija buvo viena aktyviausių kultūrinio

proceso dalyvių, įnešusi reikšmingą indėlį į Lietuvos visuomenės mąstymo stilių, idealų ir normų lobyną. Istorinis pažinimas įgalina geriau pažinti savas vertybes bei jų funkcionavimą. Istorinė savimonė filosofijoje teikia prieinamas priemones asmeniui ir visuomenei orientuotis šiuolaikiniame pasaulyje, o asmenybei suteikdama praeities tradicijos sampratą, ją išplečia, kartu ugdydama gebėjimą geriau suprasti bendrąją europinio mąstymo tradiciją, jos pakilimus, nuosmukius ir polėkius“ (Plečkaitis 2004: 13).

Trumpai tariant, Plečkaičio požiūriu, filosofija sukilnina žmogaus gyvenimą iš principo, o ant kilniųjų vertybių pamatų ji taip pat sutvėrė Lietuvos visuomenės monumentą *in concreto*. Profesorius buvo įsitikinęs, kad Lietuva išlaikė savo europinę tapatybę dėl čia suvešėjusios europinio mokslingumo tradicijos, taigi, filosofijos, kuri ir yra pačios savasties – tiek asmens, tiek tautos – išraiška.

Šios nuostatos, regis, išduoda Plečkaičio minties brolystę su romantiku Józefu Gołuchowskiu, XIX amžiaus Vilniaus universiteto profesoriumi. Pastarojo darbą „Filosofijos įtaka valstybei“ Plečkaitis išvertė į lietuvių kalbą (Gołuchowskis 1996). Józefas, įtakojamas F. W. Schellingo romantizmo, manė, kad „kiekviena tauta turinti savo dvasią, o filosofija esanti jos išraiška“ (Plečkaitis 2007: 19). Taip manė ir Plečkaitis. Lietuvos Nepriklausomybės atgavimo išvakarėse jis rašo: „Tautos savimonė sustiprėja tais istoriniais tarpsniais, kai tautos substancijai – jos gyvenimo būdai, kalbai, papročiams, kultūrinei tradicijai, visam tam, ką vadiname tautos dvasia, – kyla pavojus“ (Plečkaitis 1989 a: 28). Išsamiai aptaręs istorijoje išsiskleidusius lietuvių

⁵ „Idėjų galia didžiulė. Fakultete plėtojamų mokslų idėjos žadina prakilnumo dvasią ir gyvenimui suteikia monumentalumą“ (Plečkaitis 2009 a: 21).

savimonės modalumus, Profesorius daro išvadą: „Tauta gyva tada, kai ji gyvena sava substancija“ (*ibid.*: 30). Iš pirmo žvilgsnio atrodytu, kad R. Plečkaičio darbai filosofijos istorijos baruose neišduoda romantinių jo minties polėkių. Tačiau, kaip matyti, gilesnių motyvų proveržiai tiek moksliniuose, tiek publicistiniuose raštuose atskleidžia jo apsisprendimų ir vertinimų pamatus. Lygia greta darbų nuoseklumas ir mastas aiškiai parodo, kad romantinės filosofijos terminais suvoktą lietuvių tautos dvasią jis išgyveno ir didingai mąstė visu savo kaip filosofijos istoriko, mokslininko ir pedagogo darbu, tuo pat metu nuosekliai išlikdamas mokslingųjų Apšvietos idealų pusėje.

Profesoriaus Plečkaičio paskaitos ir visas jo akademinis buvimas Vilniaus universiteto Filosofijos fakultete alsavo sukilninta monumentalumo dvasia, o to monumentalumo, anot Profesoriaus, yra sklidina kiekviena filosofijos problema. Jis suvokė savo pareigą perteikti jaunimui pamatines filosofijos problemas ir jose glūdinčias žmogaus dvasios vertybes. Filosofija ir mokslinė kompetencija buvo jo asmens savasties ašis, *sine qua non* jo bendravimas su kolega būdavo nevisavertis. Jis galėdavo pagirti jaunąjį kolegą už nuoširdų domėjimąsi filosofijos studijomis; tačiau galėdavo ir paniekinti kolegą, nebūtinai jaunąjį, už tai, kad šis nepasižymis filosofijai būdingu prakilnumo jausmu arba, kas iš esmės jam buvo tas pat, derama mokslinė kompetencija. Profesorius skirstė kolegas į savo ir ne savo vietoje esančius. Tai yra – priklausančius arba nepriklausančius filosofijos mokslo statiniui.

„Mokslingumas“ buvo esmingiausias Profesoriaus rūpestis. Mokslinis metodas, jo tvirtinimu, filosofijoje būtinas. Romanas

Plečkaitis buvo nuoseklus mokslingumo standartų gynėjas ir mokytojas. Jo mokiniai, kurių gausa jis iki šiol yra Lietuvos mokslo erdvėje nepralenkta⁶, turėjo būti savo mokytojo verti meistrai visuotinės filosofijos tradicijos ir mokslinės žinijos kūrimo darbe. Mūsų jau aptartas Profesoriaus logikos projektas buvo šio didingo brėžinio dalis.

Neabejotinai šio statinio dalis buvo ir reikšmingiausių Immanuelio Kanto darbų vertimas į lietuvių kalbą. Šis vertimo darbas yra viso Profesoriaus gyvenimo vaisius. Jau 1969 metais jis publikuoja Kanto veikalo „Prolegomenai“ ištraukas (Kantas 1969: 69–76). Per trisdešimt metų Profesorius išvertė didžiulias Kanto kritikas (Kantas 1982, 1987, 1991) bei kitus mažesnius Lietuvos kaimynystėje stūksančio Karaliaučiaus filosofo darbus (Kantas 1972, 2000a). Nuostabą kelia ne tik Plečkaičio kaip vertėjo aukščiausio lygio kompetencija, bet ir nuveikto darbo mastas, įkvėptas paties Kanto darbų, kurie „priklauso tai filosofijai, kuri žadina mintį, ugdo prakilnumo dvasią ir suteikia gyvenimui reikšmingus“ (Plečkaitis 1987: 12).

Monumentalumas ir mokslingumas buvo iš esmės tapačios sampratos R. Plečkaičio savivokoje. Monumentalus tėra pagal mokslingumo standartus renčiamos žinijos statinys, sykiu išreiškiantis ir žmogaus dvasios prakilnumą. Apšvietos mokslo idealų primatą teigianti Profesoriaus metodologinė nuostata išliko nepakitusi per visą jo akademinės veiklos laikotarpį. Šios nuostatos vedamas Romanas Plečkaitis nugyveno kilnų gyvenimą ir nuveikė didingus darbus, kurie liudija jį esant iškiliausią Lietuvos filosofijos raidos tyrėją.

⁶ Prof. R. Plečkaitis vadovavo 27 daktaro disertacijoms (žr. Bibliografijos rodyklę šiame leidinyje).

LITERATŪRA

- Bacon, Francis. 2004. *Naujasis organonas, arba Teisingi nurodymai kaip aiškinti gamtą*. Iš lotynų kalbos vertė R. Plečkaitis. Vilnius: Margi raštai.
- Daugirdas, Angelas. 2006. *Raštai : logika, pažinimo teorija, moralės filosofija*. Iš lenkų kalbos vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė R. Plečkaitis. Vilnius: Margi raštai.
- Gołuchowski, Józef. 1996. *Filosofijos įtaka valstybei*. Iš vokiečių kalbos vertė R. Plečkaitis. Lietuvos filosofinė mintis. Vilnius.
- Kantas, I. 1969. „Prolegomenai kiekvienai būsimai metafizikai, galinčiai pasirodyti kaip mokslas“. Iš vokiečių kalbos vertė R. Plečkaitis. *Problemos* (3).
- Kantas, I. 1972. *Prolegomenai: kiekvienai būsimai metafizikai, galėsiančiai būti mokslu*. Iš vokiečių vertė R. Plečkaitis. Vilnius: Mintis.
- Kantas, I. 1982. *Grynojo proto kritika*. Iš vokiečių kalbos vertė, įvadinį straipsnį ir paaiškinimus parašė R. Plečkaitis. Vilnius: Mintis.
- Kantas, I. 1987. *Praktinio proto kritika*. Iš vokiečių kalbos vertė, įvadinį straipsnį ir paaiškinimus parašė R. Plečkaitis. Vilnius: Mintis.
- Kantas, I. 1991. *Sprendimo galios kritika*. Iš vokiečių kalbos vertė R. Plečkaitis. Vilnius: Mintis.
- Kantas, I. 2000 a. *Religija vien tik proto ribose*. Iš vokiečių vertė R. Plečkaitis. Vilnius: Pradai.
- Narbutas, Kazimieras. *Raštai*. 1989. Iš lenkų kalbos vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Romanas Plečkaitis. Vilnius: Mintis.
- Petras Ispanas. 2002. *Logikos traktatai*. Iš lotynų kalbos vertė R. Plečkaitis. Vilnius: Pradai.
- Plečkaitis, R. 1962. *Scholastinė logika ir jos žlugimas Lietuvoje*. Filosofijos mokslų kandidato laipsnio disertacija. Vilnius.
- Plečkaitis, R. 1968. *Logikos įvadas: mokymo priemonė respublikos aukštųjų mokyklų studentams*. Vilnius: Mintis.
- Plečkaitis, R. 1968 a. *Filosofija Lietuvos mokyklose XVI–XVIII a.*: Filosofijos mokslų daktaro laipsnio disertacija. Vilnius.
- Plečkaitis, R. 1975. *Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje: filosofija Lietuvos mokyklose XVI–XVIII amžiais*. Vilnius: Mintis.
- Plečkaitis, R. 1978. *Logikos įvadas : mokymo priemonė respublikos aukštųjų mokyklų studentams*. 2-asis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Mintis.
- Plečkaitis, R. 1979. „Filosofija Vilniaus universitete (1579–1832)“. In: *Filosofija Vilniaus universitete XVI–XIX amžiais*. Vilnius: Mintis.
- Plečkaitis, R. 1987. „Immanuelio Kanto dorovės teorija“. In: Kantas, I. *Praktinio proto kritika*. Vilnius: Mintis.
- Plečkaitis, R. 1989. „Tautos savimonė istorijos vyksme“. In: *Tautinis mentalitetas: istoriosofiniai apmąstymai*. Vilnius: Mintis.
- Plečkaitis, R. 2000. „Filosofijos vaidmuo Lietuvos visuomenės gyvenime“. *Mokslas ir gyvenimas* (2).
- Plečkaitis, R. 2002. „Filosofija Vytauto Didžiojo universitete“. In: *Vytauto Didžiojo universitetas: mokslas ir visuomenė 1922–2002*. Kaunas: VDU.
- Plečkaitis, R. 2004. *Lietuvos filosofijos istorija*. T. 1. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.
- Plečkaitis, R. 2004a ir 2006. *Logikos pagrindai*. Vilnius: Tyto alba.
- Plečkaitis, R. 2007. „Lietuviškojo pasaulio filosofiniai akiračiai amžių tėkmėje“. *Problemos* (72).
- Plečkaitis, R. 2007 a. „Filosofijos atsiradimas Lietuvoje“. In: *500 metų filosofijai Lietuvoje: tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga*, <http://www.filosofija.vu.lt/500/pleckaitis.pdf> (žiūrėta 2010-11-24).
- Plečkaitis, R. 2009. „Filosofijos fakulteto istorijos bruožai“. In: *VU Filosofijos fakultetas: 1579–1989–2009*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- „Pro memoria: Romanas Plečkaitis (1933–2009)“. 2009. *Logos* (60).
- Sniadeckis, Janas. 2007. *Raštai: filosofijos darbai*. Iš lenkų kalbos vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Romanas Plečkaitis. Vilnius: Margi raštai.
- Šliogeris, A. 1973. *V. Solovjovas ir idealistinė filosofija Lietuvoje*: Filosofijos daktaro disertacija.
- Tomas Akvinietis. 2009. *Filosofijos traktatų rinktinė*. Iš lotynų kalbos vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė R. Plečkaitis. Vilnius: Margi raštai.

**NON SIBI, SED OMNIBUS: THE SCIENTIAL LEGACY
OF PROFESSOR R. PLEČKAITIS**

Marius P. Šaulauskas, Mindaugas Kubilius

S u m m a r y

Professor Romanas Plečkaitis (1933–2009) is the most prominent figure in the scholarship of the history of philosophy in Lithuania. In the universal context of centuries long history of philosophy and whereof unfolding scientific knowledge he scrutinized the large variety of philosophical doctrines and views, which were taught and developed in Lithuania and, first and foremost, at Vilnius university. The fundamental methodological posture of prof. R. Plečkaitis, which persisted unshakably throughout his whole academic carrier, affirmed the unsurpassable supremacy of Enlightenment scientific ideals. At the heart of all his

most important works embracing studies in history of western philosophy as well as theory of tolerance lies his conviction that the progressive advance of scientific edifice and its research standards must not depend on any ideological, religious or other parascientific circumstances. Therefore he consistently treated the development of the academic philosophy in Lithuania since its very the beginning in the XVI century up to the dawn of XXI century as a part and parcel of the growing universal knowledge of science.

Keywords: Plečkaitis, Lithuanian history of philosophy, Vilnius University.

Iteikta 2010 11 14